

РОЗСЕЛЕННЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ

Територія України відноситься до ареалів давнього заселення і має багату історію створення поселень. Сільські поселення на території України згадувались задовго до нашої ери Геродотом, Страбоном, Птоломеем. Вже у 8 - 9 ст. нашої ери для сільської місцевості Київської Русі характерними були не тільки —селища», але й укріплені поселення у сільській місцевості. Зараз маємо досить розвинуту систему сільського розселення, якій, разом з тим, притаманні значні недоліки. Перш за все маємо на увазі недосконалість адміністративно-територіального устрою сільської місцевості, що зумовлює неефективність державного управління значною кількістю територій і неможливість організації місцевого самоврядування.

Зауважимо, що в процесі історичного розвитку наявна поселенська мережа багаторазово видозмінювалась, оскільки для формування системи розселення завжди було характерним пристосування, своєрідна адаптація до змін природи, господарства, історичних та політичних процесів і т.д.. Фактично, системи розселення можна розглядати як певний матеріальний прояв умов розвитку популяції людини, як результат коадаптації людської спільноти до умов життєдіяльності – як соціально-економічних так і природних. На наш погляд, наявна картина розселення населення (перш за все густоти населення, людності населених пунктів) та його динаміка є своєрідним «дзеркалом» якості життя в тих чи інших населених пунктах (народною мовою – «Риба шукає, де глибше, а людина, де ліпше»). Безумовно, саме тому характеристики розселення населення, його геодемографічні показники стають основою під час розробки національних і регіональних програм соціально-економічного розвитку, застосовуються під час обґрунтування реформи адміністративно-територіального устрою тощо.

Така постановка питання пояснює актуальність досліджень, спрямованих на виявлення специфічних рис розселення населення, визначення причин його територіальної диференціації, прогнозування змін поселенської мережі.

Метою даного дослідження є суспільно-географічний аналіз розселення сільського населення в межах Херсонської області.

Відомо, що поселення поділяють на міські та сільські відповідно до місця в суспільному поділі праці та функціонального призначення. Цей поділ зумовлений відмінностями в характері виробництва та людської діяльності, які мають вирішальний вплив на розмір і розміщення поселень. Основними чинниками розселення, а також його інтенсивності й напрямів є природні, соціально-економічні (розвиток та розміщення продуктивних сил), й демографічні. Разом з тим, якщо розвиток міських поселень пов'язаний з розвитком і розміщенням промислових підприємств, об'єктів будівництва, транспорту, інфраструктури, постіндустріальних видів діяльності, то

для розвитку сільських поселень характерні більша (порівняно з міськими) віддаленість від місць докладання праці, міцний зв'язок населення з землею та природним середовищем, деконцентрація й територіальна розосередженість сільського населення.

Характеристики сільського розселення населення – густина населення, людність сільських населених пунктів, розмір сілрад і т.д. динамічні (характеризуються значними змінами в часі) і просторово диференційовані. Так, протягом ХХ ст. на території України відбулись докорінні зміни у розселенні сільського населення. У дореволюційний період у сільській місцевості України проживало 80% населення. Соціальні зміни, індустріалізація, освоєння нових територій, створення великих наукових центрів, важкі умови життя на селі зумовили інтенсивні процеси індустріалізації, тобто розвиток міст. Відповідно, наприкінці ХХ ст. частка міського населення становила 68%, а сільського – лише 32%. В межах Херсонської області частка сільського населення скоротилась на 20% лише за останні півстоліття – від 59,6% у 1959 р. до 39,5% в 2006 р.

Сучасна картина розселення сільського населення в межах області (табл.1) свідчить про значну територіальну диференціацію показників розселення по районах.

Таблиця 1. Характеристики сільського розселення Херсонського регіону (станом на 1.01.2006 р.)

Адміністративні одиниці	Частка сільського населення, %	Середня людність сільських населених пунктів	Максимальна чисельність населених пунктів	Мінімальна чисельність населених пунктів	Густина сільського населення (чол/км ²)	Густина населення (чол/км ²) сільськогосподарськ.	Кількість сіл на сілрад	Людність сілрад	Частка населення, що проживає в селах, з чисельністю
Херсон (міськрада)	3,2	1232,6	3775	207	26,2	57,86	9,0	11093,0	89,18
Нова Каховка (міськрада)	8,6	822,8	1457	261	29,5	68,88	8,0	6582,0	75,78
Бериславський	65,4	787,7	2523	37	18,8	23,84	2,0	1538,0	83,48
Білозерський	85,5	1068,0	9635	11	37,6	51,72	2,6	2746,3	89,90
Великопететиський	51,9	790,3	3543	4	9,5	11,32	2,0	1580,7	76,30
Великоолександрівський	63,5	321,4	1921	1	11,6	12,86	3,4	1084,7	49,40
Верхньорогачицький	51,9	325,6	1320	23	7,2	9,52	3,3	1085,2	33,48
Високопільський	60,4	288,5	800	14	14,0	15,34	3,4	981,0	38,37
Генічеський	45,2	433,2	2719	1	9,4	18,64	3,8	1656,2	74,73
Голопристанський	75,7	920,1	7629	7	13,9	36,45	2,5	2278,3	83,66
Горностаївський	67,3	491,9	3415	14	13,5	15,63	2,3	1147,8	59,70
Іванівський	69,6	394,9	1333	5	9,5	10,38	1,9	761,6	57,87
Каланчацький	48,5	602,3	1678	5	10,8	15,70	2,0	1204,6	73,24
Каховський	49,8	756,4	3582	38	29,0	28,87	2,3	1711,9	79,24
Нижньосірогоський	69,4	498,9	1816	91	10,7	10,81	1,8	921,1	62,39
Нововоронцовський	70,6	841,5	2171	1	14,3	20,38	1,6	1332,3	82,40
Новотроїцький	59,9	546,9	2598	4	10,0	13,05	2,5	1351,1	66,58
Скадовський	54,3	729,5	3559	10	18,5	28,34	2,8	2076,2	83,47
Цюрупинський	49,7	1302,8	5795	92	20,7	41,87	2,3	3039,8	85,28
Чаплинський	64,5	610,9	1782	4	13,8	17,66	2,2	1323,6	83,70

Разом по області	39,5	659,6	9635	1	15,3	21,89	2,5	1669,4	77,19
-------------------------	-------------	--------------	-------------	----------	-------------	--------------	------------	---------------	--------------

Приймаючи в якості аксіоми тезу, що густота населення є головним індикатором якості життя населення, необхідним стає визначення умов та чинників територіальної диференціації сільського розселення.

Зауважимо, що якщо на перших етапах розселення домінують природно-географічні фактори [1], то зараз, на нашу думку, для сільських населених пунктів головними чинниками, що детермінують їх розвиток, стали соціально-економічні явища, процеси, події.

Не викликає сумнівів, що міста з високою концентрацією населення, виробничих фондів, культурної спадщини є основними осередками суспільної активності будь-якого регіону. Тому важливим, на нашу думку, є перевірка гіпотези щодо взаємозв'язку, високої залежності між характеристиками сільського розселення і розвитком та розміщенням міст як ядер сучасних систем розселення.

З цією метою нами було визначено кореляційні відношення між топологічною відстанню адміністративних одиниць до обласного центру м. Херсона та характеристиками сільського розселення регіону (табл. 2). Для визначення топологічних відстаней використано граф, опублікований нами в джерелах [2, с.36]. Використання топологічних, а не реальних відстаней пояснюється такими положеннями:

Таблиця 2. Кореляційні відношення між топологічними відстанями адміністративних одиниць до м. Херсона і характеристиками розселення сільського населення Херсонської області

	Середня людність сільських населених пунктів, чол.	Максимальна чисельність населення в населеному пункті, чол.	Мінімальна чисельність населення в населеному пункті, чол.	Густота сільського населення (чол/км ²)	Густота населення (чол/км ² сільськогосподарських угідь)	Кількість сіл на сільраду	Людність сільрад	Частка населення, що проживає в селах, з чисельністю населення більше середньообласного показника (660 чол.)
Топологічна відстань до обласного центру м. Херсона	-0,90	-0,62	-0,51	-0,82	-0,85	-0,44	-0,69	-0,77

– по-перше, ми цілком погоджуємося з О.Г. Топчієвим [3, с.147], який вказував на близькість топологічних та реальних відстаней для графів з числом вершин понад 15;

– по-друге, відображаючи топологічну відстань, ми тим самим підкреслюємо ієрархічну підпорядкованість сільських населених пунктів обласному центру;

– по-третє, в запропонованому нами підході кожний населений пункт однієї адміністративно-територіальної одиниці має рівні відстані до обласного центру.

Як видно з табл. 2, 4 із 8 показників сільського розселення дають високий корелятивний зв'язок з показником топологічної відстані до обласного центру – м.Херсона, а між середньою людністю сіл та топологічною відстанню спостерігається фактично функціональна залежність (рис. 1)

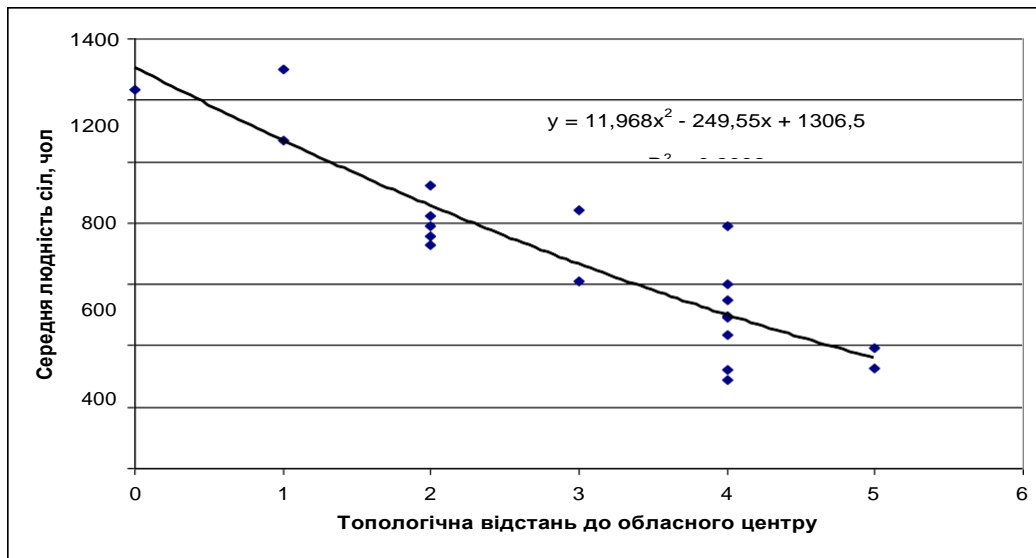
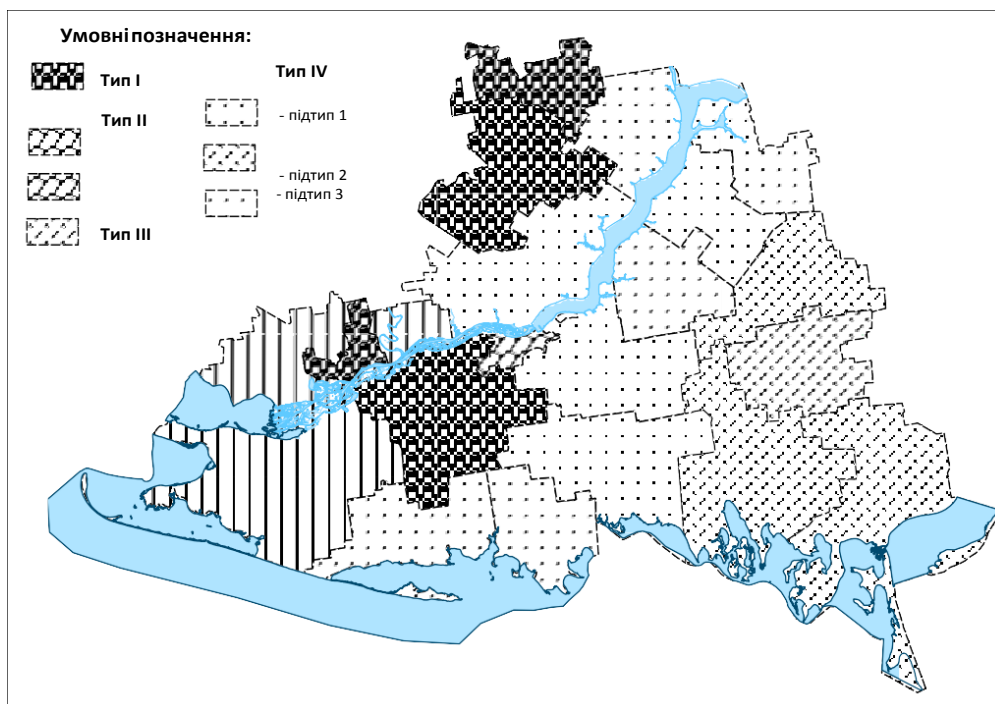

Рис. 1 Залежність між топологічними відстанями адміністративних одиниць до м. Херсона і середньою людністю сільських населених пунктів

За даними таблиці 1 нами також була проведена типологія адміністративних одиниць Херсонської області за особливостями розселення сільського населення. Рівень диференціації обраних показників дозволив виділити чотири типа регіонів (рис.2).

Характерними рисами розселення сільського населення в межах виділених типів є:

1) Перший тип утворює міськрада м. Херсона, головними особливостями сільського населення якої є власне незначна частка саме цієї групи населення в загальній чисельності мешканців адміністративної одиниці. Відрізняє надвисокий (другий в області) демографічний розмір сільського населеного пункту – 1232 чоловіка, висока густина сільського населення ($57,86 \text{ чол/км}^2$ сільськогосподарських угідь), що пояснюється перш за все приміським характером ведення сільського господарства. В типі спостерігається найбільший показник частки населення, що проживає у селах з чисельністю більше середньообласного показника (660 чол.).

2) До складу другого типу входять міськрада м. Нова Каховка, Білозерський, Цюрупинський і Голопристанський район. Особливостями цього типу є найвищі показники середньої людності населених пунктів від 822,8 до 1302,8 чол., саме в цьому типі знаходяться також найбільші села Херсонської області, а саме с.Чорнобаївка Білозерського району (9635 чол.), с.Нова Збур'ївка Голопристанського району (7629 чол.), с.Великі Копані Цюрупинського району (5795 чол.). Дуже висока густина сільського населення (у розрахунку на площу сільськогосподарських угідь) – від 36,45 до 68,88 чол/км² сільськогосподарських угідь. Спостерігається вищий за середньообласний показник частки населення, що проживає в селах з людністю більше 660 чол. – від 75,78% до 89,9%.

Деякі показники дозволили виділити міськраду м. Нова Каховка в окремий підтип, а саме:

- невисока (як для цього типу) людність села – 822,8 чол.;
- частка сільського населення складає 8,6% від усього населення;
- практично відповідає середньообласній (77,9%) частка населення, що проживає в селах з людністю більше 660 чол.;
- демографічне навантаження на сільськогосподарські угіддя найвище в області – 68,8 чол.

3) Третій тип по суті є антиподом попереднього типу, його утворюють території Верхньорогачицького, Високопільського та Великоолександрівського районів, розташованих на півночі області. Цей тип відрізняють:

- найменше демографічне навантаження на сільськогосподарські угіддя – від 9,52 чол/км² сільськогосподарських угідь у Верхньорогачицькому районі до 15,34 у Високопільському районі;
- у селах з людністю менше 660 чол. проживає більше половини населення (від 66,52% у Верхньорогачицькому районі до 50,6% у Великоолександрівському).

4) Четвертий тип включає 12 адміністративних районів Херсонської області, розташованих в різних її частинах. Його особливостями є практично повна відповідність середньообласним

показникам сільського розселення області. Зрозуміло, що при наявності такої кількості районів у складі одного типу сформувалась певна внутрішня диференціація на підтипи.

Підтип I (Горностаївський, Іванівський, Нижньосірогозький та Новотроїцький райони) характеризується високою часткою сільського населення – від 59,9 до 69,6% всього населення, низькою середньою людністю сіл – від 394,9 до 546,9 чол., дуже низьким демографічним навантаженням на земельні ресурси – від 10,38 до 15,63 чол/км² сільськогосподарських угідь і нижчим за середньообласний показником частки населення, що проживає в селах з людністю більше 660 чол. (показник коливається від 57,87% до 66,58%).

Підтип II утворює територія Генічеського району, специфіка якого полягає у таких рисах розселення сільського населення:

- менше 50% населення проживає в селах;
- $\frac{3}{4}$ селян проживають у селах з людністю більше середньообласної.

До III підтипу відносяться Бериславський, Великолепетиський, Каланчацький, Каховський, Нововоронцовський, Скадовський і Чаплинський райони. Для цього підтипу характерним є коливання показників близько до середніх по області.

Таким чином, суттєва диференціація у ознаках розселення сільського населення Херсонської області потребує подальшого глибокого аналізу з метою встановлення впливу окремих чинників на динаміку сільського розселення.

Список літератури:

1. Лабабиди Р. Расселение сельского населения Южного экономико-географического района: Автореф. дис. ... канд. геогр. наук. 11.00.02. / Киевский государственный университет им. Т.Г.Шевченко. – К., 1991. – 22 с.
2. Пилипенко І.О., Мальчикова Д.С. Методики суспільно-географічних досліджень (на матеріалах Херсонської області): Навчальний посібник. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2007. – 112 с.
3. Топчиев А.Г. Пространственная организация географических комплексов и систем. – К.; Одеса Выща школа. Головное изво, 1988 – 187 с.

